

Füzuli rayonu

Füzuli rayonu doğma Azərbaycanımızın qədim tarixə, zəngin infrastruktur və tarixi abidələrə malik olan bölgələrindəndir. Rayon Qarabağ dağ silsiləsinin cənub şərq ətəklərindən Araz çayına qədər maili düzənlik və alçaq sahələri əhatə edir. O, Cəbrayıl, Xocavənd, Ağcabədi, Beyləqan rayonları və Araz çayı boyunca İranla həmsərhəddir.

Füzuli rayonunun ərazisi 1386 km², əhalisi isə təxminən 144000 nəfərdir. Rayonda 2 şəhər, 16 qəsəbə, 82 kənd və başqa yaşayış məntəqələri vardır. Rayon ərazisindən axan Quruçay, Köndələnçay, Qozluçay, Çərəkən çayları Araz hövzəsinin çaylarıdır. İqlim şəraitinə görə rayon ərazisi isti-quru iqlim tipinə aid edilir. Belə ki, isti-quraq yayı, mülayim-isti qışı ilə xarakterizə olunur. Rayonun relyefi əsasən düzənliklərdən və qismən dağlıq ərazilərdən ibarətdir.

Tarixi

Əsası 1827-ci il sentyabrın 10-da qoyulan Füzulinin ilkin adı yerləşdiyi yaşayış məskəninə uyğun olaraq Qarabulaq adlandırılmışdır. 8 avqust 1930-cu ildə rayon təşkil olunmuş və Qarabulaq adı Qaryagin adı ilə əvəz olunmuşdur. 1959-cu ilin aprelində böyük şairimiz Məhəmməd Füzulinin 400 illik yubileyi şərəfinə rayonun adı dəyişdirilərək Füzuli rayonu adlandırılmışdır.

Yaranma tarixi 1827-ci ildən hesablınsa da bölgədə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar olunan maddi mədəniyyət nümunələri, qədim sikkələr, məişət əşyaları, antik dövrə aid abidələr, həmçinin orta əsrlərə aid tarixi-memarlıq və heykəltəraşlıq nümunələri, türbələr, qəbirüstü abidələr sübut edir ki, Füzuli rayonu vətənimizin çox qədim insan məskənlərindən biridir. Rayonun ərazisində yerləşən bu abidələr sırasına Horadiz şəhərindəki Baba Yaqub daş məqbərəsini (XIII əsr), Aşağı Veysəlli kəndindəki Mirəli türbəsini (XIV əsrə), XIX əsrin Cəlil türbəsini, XIX əsrdə tikilmiş məscidi, İmamzadə türbəsini və qədim körpüləri, Əhmədəlilər kəndindəki sandıqabənzər başdaşını, Qarğabazar kəndindəki Şah Abbas karvansarasını (XVII əsr), Füzuli şəhərindəki hamamı (XIX əsr) və digər abidələri aid etmək olar.

Füzuli rayonu ərazisində müxtəlif dövrlərdə Qaraköpəktəpə, Qarabulaq kurqanlarında, Günəştəpədə Quruçay sahillərində və digər yerlərdə tədqiqatlar aparılmış, Azərbaycanın qədim kökə sahib olduğu sübut edilmişdir. Qeyd edək ki, daş dövrü insanların yaşayış yeri sayılan Azıx mağarası da Füzuli şəhərinin yaxınlığında yerləşir. 1968-ci ilin yayında mərhum arxeoloq-alim Məmmədəli Hüseynov tərəfindən burda aparılan tədqiqatlar zamanı preneandertal — Azıxantrop adamının alt çənə sümüyü tapılmışdır. Azərbaycan arxeologiya elminin böyük nailiyyətlərindən biri olan bu abidə ilə Qarabağın Füzuli ərazisində vaxtilə qədim paleolit dövrünün mövcudluğu aşkarlandı.

Erməni millətçilərinin 1988-ci ildən başlayan növbəti ərazi iddiaları qədim zamanlardan bəri Ermənistan Respublikasının ərazisində yaşayan azərbaycanlıların deportasiyası ilə bitmədi. Həmin dövrdə üzdənirəq qonşularımız paralel olaraq Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinə də açıq şəkildə iddia qaldırdı. Başlanan münaqişə 1991-ci ilin sonu və 1992-ci ilin əvvəllərində hərbi mərhələyə qədəm qoydu. 23 avqust 1993-cü il tarixində Füzuli şəhəri və rayonun böyük hissəsi erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olundu. 1993-cü ilin dekabr ayında Azərbaycan xalqının Ümumilli Lideri Heydər Əliyevin əmri ilə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin əks hücum əməliyyatı təşkil edildi. “Horadiz əməliyyatı” adı ilə tarixə düşən döyüşlər 5 yanvar 1994-cü ildə qələbə ilə başa çatdı. Döyüş əməliyyatları nəticəsində rayonun 22 yaşayış məntəqəsi və strateji əhəmiyyətli Horadiz qəsəbəsi işğaldan azad olundu. Azərbaycan ordusu daha sonra Füzuli şəhərinin işğaldan azad olunması üçün hücum keçsə də, bu əməliyyat uğursuzluqla nəticələndi. 1995 – 1997-ci illərdə rayon sakinləri işğalçılardan təmizlənmiş həmin ərazilərə qayıdaraq normal həyatlarını bərpa etmişdir. Ölkə başçısı İlham Əliyevin sərəncamı ilə Füzuli rayonu ərazisində 11 Qayıdış, 5 Zobucuq, 1 Fin qəsəbələri salınmışdır. Hazırda bu ərazilərdə həyat öz axarı ilə davam edir. 65 mindən yuxarı füzulili öz doğma yurd-yuvalarında yaşayır və fəaliyyət göstərirlər. Rayon əhalisinin qalan hissəsi isə məcburi köçkün olaraq Bakıda, Sumqayıtda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında məskunlaşmışdır.

Füzuli rayonunda Əcəmi memarlıq məktəbinin təsiri ilə inşa olunan bir sıra memarlıq abidələri var idi. Çox təəssüf ki, Əhmədəlilər və ya Arğalı türbəsi (XIII əsrin sonu), Babı türbəsi (1273-cü il), Aşağı Veysəlli kəndində hamar daşdan tikilən qülləvari Mirəli türbəsi (XV

əsr), Qarğabazar kəndində Hacıqiyasəddin məscidi (1682-ci il), Karvansara (1684-cü il), Qoçəhmədli kəndində məscid (XVIII əsr), Füzuli şəhərində Hacı Ələkbər məscidi (XIX əsr), "Məşədi Həbib" hamamı (XIX əsr), Merdinli kəndi yaxınlığında daşdan yonulan at, qoç fiquru qədim abidələri (XVIII–XIX əsrlər) və s. bu kimi tarixi əhəmiyyət daşıyan abidələr ermənilərin vəhşi vandalizminə məruz qalmış, məhv edilmiş, yandırılmışdır.

Erməni silahlı qüvvələri ilə mübarizədə füzulilər də qəhrəmanlıqla döyüşmüş, xeyli şəhid və itki vermişdir. Rayon sakinlərindən 400 nəfər əlil, 657 nəfər şəhid olmuş, 181 nəfər əsir və itkin düşmüşdür. Təhrik olunduğumuz bu silahlı münaqişələrdə göstərdiyi qəhrəmanlığa görə 8 nəfər füzulili Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

2020-ci il sentyabrın 27-də Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tərəfindən ərazi bütövlüyümüzün bərpası uğrunda başlanan Vətən müharibəsinin uğurlu, qələbə ilə nəticələnən döyüş əməliyyatları arasında Füzuli əməliyyatı öz mühüm əhəmiyyəti ilə seçildi. Böyük rəmzi mənə daşıyan bu əməliyyat nəticəsində rayonun Qoçəhmədli, Çimən, Cuvanlı, Pirəhmədli, Musabəyli, İşıqlı, Dədəli kəndləri və bizim tarixi, qədim yaşayış məskənimiz olan Füzuli şəhəri işğalçılardan azad edildi. Ümumilikdə 44 günlük Vətən müharibəsi ərzində Füzuli şəhəri daxil olmaqla rayonun 62 yaşayış məntəqəsi işğaldan azad edilmişdir. Bu döyüşlərdə 80 nəfərədək rayon sakini şəhid olmuş, 300 nəfərədək sakin isə yaralanmışdır.

Bu gün artıq Füzuli rayonunun müasir tarixində yeni səhifə açılıb. Tarixi qələbəmizdən dərhal sonra ölkə başçısı, müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin azad olunmuş ərazilərə səfərləri, yerli şəraitlə tanışlıq, bərpa-quruculuq işləri ilə bağlı verilən göstərişlərin, görülən tədbirlərin nəticəsidir ki, Mil düzünün zəhmət meydanı, hünər qalası olan Füzuli bu gün özü boyda quruculuq, yeniləşmə meydanına çevrilib. Rayon ərazisində aparılan tikinti-bərpa işləri ilə yanaşı, Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun – Zəfər yolunun, Horadiz-Ağbənd dəmir yolu xəttinin, Füzuli-Hadrut avtomobil yolunun çəkilişi, Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının tikintisi, "Füzuli" yarımstansiyasının istifadəyə verilməsi və digər böyük miqyaslı quruculuq işləri bu yerlərin gözəl gələcəyindən xəbər verir.

Füzuli rayonunun əhalisi əsasən azərbaycanlılardan ibarət olsa da vaxtilə bu ərazidə digər millətlərin də nümayəndələri yaşamışlar. Belə ki, 1979-cu il siyahıya alınmasına görə rayon əhalisinin tərkibi 73464 nəfər azərbaycanlı, 1544 rus, 833 erməni, 39 ləzgi və 10 nəfər gürcüdən ibarət olmuşdur. 2009-cu il siyahıya alınmasına görə isə rayon əhalisinin tərkibi 115439 nəfər azərbaycanlı, 7 ləzgi, 31 rus, 2 türk, 5 tatar, 3 ukraynalı və 8 nəfər digər millətlərdən ibarət olmuşdur.

Görkəmli şəxsləri

Ağabala Abdullayev — klassik Azərbaycan xanəndəsi.

İslam Rzayev — xanəndə, Xalq artisti.

Süleyman Abdullayev — əməkdar artist

Qəndab Quliyeva — xalq artisti

Vüqar Bayramov — İqtisadçı, VI Çağırış Milli Məclisinin Deputatı

Bəşir İmanov — azərbaycanlı milis general-polkovniki

Cəmil Əlibəyov — yazıçı.

Əşrəf Veysəlli — şair, əməkdar mədəniyyət işçisi, Prezidentin fərdi təqaüdçüsü.

Seyran Səxavət — şair, dramaturq, tərcüməçi.

Hətəm Quliyev — Akademik.

Hikmət Həsənov — Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin general-mayoru, 1-ci Ordu Korpusunun komandiri.

Vaqif Bəhmənli — şair, publisist, tərcüməçi, əməkdar mədəniyyət işçisi.

Umud Rəhimov — Jurnalist, əməkdar mədəniyyət işçisi.

Arif Quliyev — texnika elmləri doktoru, professor.

İlyas Əfəndiyev — nasir, dramaturq, Azərbaycanın xalq yazıçısı.

Akif Musayev — iqtisad elmləri doktoru, professor.

Qabil Əliyev — tarix elmləri doktoru, professor.

Bahar Muradova — Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin sabiq sədr müavini, sabiq deputat.

İqbal Ağazadə — siyasətçi.

Qubad Bayramov — iqtisadçı, İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi İdarə Heyətinin sədri.

Əfsər Cavanşirov — bəstəkar, "Bənövşə" uşaq xorunun və rəqs ansamblının bədii rəhbəri.

Bəhram Nəsibov — bəstəkar, şair.

Rafiq Atakişiyev — rejissor.

Şamama Həsənova — iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı.

İldırım Cabbarov — Teatr Rejissoru

Şükür Şənoğlu — şair

Elçin Həşimov — Azərbaycan Respublikasının xalq artisti.

Bu bölgədə mədəniyyətin inkişafına diqqət göstərilməsi ötən əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Belə ki, 1913–1914-cü illərdə Füzuli bölgəsində teatr yaranmışdır. Həmin teatr 1989-cu il avqust ayının 4-dən Füzuli Dövlət Dram Teatrı kimi fəaliyyət göstərir. Rayon ərazisi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunandan 2003-ci ilə qədər Füzuli teatrı Sumqayıt şəhərində fəaliyyət göstərmişdir. 2003-cü ilin noyabr ayından teatr yenidən Füzuli rayonu ərazisində, Horadiz şəhər mədəniyyət evində fəaliyyət göstərir. Füzuli rayon Mədəniyyət və turizm şöbəsi rayon ərazisinin erməni işğalından sonra öz fəaliyyətlərini Bakı şəhərində və rayonun işğaldan azad edilmiş ərazilərində bərpa etmişdir. Rayon tarix-diyarşünaslıq muzeyi, Bünyad Sərdarovun ev muzeyi, iki uşaq incəsənət və 5 uşaq musiqi məktəblərinin Bakı şəhərində, 1 muzey filialı, Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin və onun 33 filialının, 14 kənd mədəniyyət evinin, 7 klub müəssisəsinin, 12 musiqi məktəbi, o cümlədən 5 uşaq musiqi məktəblərinin fəaliyyətləri rayon ərazisində bərpa edilmişdir.

Aqrar rayon olan Füzulidə iqtisadiyyatın əsas sahəsini kənd təsərrüfatı təşkil edir. Bu da məhsuldarlıq baxımından kənd təsərrüfatına yararlı boz, şabalıdı, boz –qəhvəyi torpaq sahələrinin olması ilə izah edilir. Rayonun istifadəsində olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi onun ümumi ərazisinin 70% -ni təşkil edir. İşğala qədər rayonda taxılçılıq, heyvandarlıq, üzümçülük, qoyunçuluq, quşçuluq, baramaçılıq geniş inkişaf edib. Bununla yanaşı, rayonun təsərrüfatlarında pambıqçılıq, şəkər çuğunduru, üzüm və meyvə istehsal edilir.

Füzuli rayonunun sənayesi əsasən tikəş, qida məhsullarının istehsalı, elektrik enerjisi, qaz və suyun bölüşdürülməsi ilə xarakterizə olunur.

17 oktyabr 2020–ci ildə Füzuli şəhəri, ikinci Qarabağ müharibəsi ərzində rayonun 53 kəndi Ermənistan işğalından azad olunmuşdur. Füzuli rayonu üzərində Azərbaycanın suverenliyi bərqərar olmuş, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa olunmuşdur. Qarabağ Azərbaycandır!